

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долішнього НАН України»

**Ефективне використання міграційного капіталу України
в умовах високої мобільності населення**

(Науково-аналітична записка)

ЛЬВІВ-2018

У науково-аналітичній записці проаналізовано загальні тенденції трудової міграції населення України, що підтверджують вагомість міграційного чинника для розвитку національної економіки. Визначено динаміку грошових переказів трудових мігрантів з-за кордону у співставленні до показника прямих іноземних інвестицій. Виявлено основні канали грошових переказів трудових мігрантів з України та в Україну. Результати аналізу дозволили обґрунтувати пріоритети ефективного використання міграційного капіталу населення України з посиленням його інвестиційного значення.

Науково-аналітичну записку підготувала

к.держ.упр., ст.н.сп.

Біль Мар'яна Михайлівна

e-mail: bmm1983@gmail.com

Вступ

Перспективи розвитку економіки України залежать від залучення додаткових джерел інвестування. Одним з таких джерел є доходи трудових мігрантів, що є важливим формуючим елементом міграційного капіталу.

Виходячи з існуючої в Україні ситуації, зусилля органів державної влади, особливо Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, повинні бути спрямованими на стимулювання ефективного використання міграційного капіталу, що продукується трудовими мігрантами за кордоном.

Одним з пріоритетних напрямів ефективного використання міграційного капіталу є його спрямування на інвестиційні цілі. Це можуть бути прямі інвестиції у власний бізнес, купівля права власності, непрямі інвестиції через споживчий ринок та ін. Слід зазначити, що міграційний капітал у формі грошових переказів має зворотну сторону ефекту. Значна сума грошей трудових мігрантів вливається в «тіньовий» обіг, що загострює соціальні диспропорції. За таких умов найперше страждають ті, хто отримує фіксовані доходи, зокрема працівники бюджетної сфери і сільського господарства. У результаті зростають ціни на внутрішньому ринку, що поглиблює соціальну нерівність.

Згідно експертних спостережень, близько 60 % коштів, зароблених за кордоном, мігрант пересилає на батьківщину. Оскільки за кордоном працює все більше українських мігрантів, важливо розуміти потенціал даного ресурсу. Тому в науково-аналітичній записці акцентовано увагу на необхідності ефективного використання міграційного капіталу в умовах постійного зростання рівня мобільності населення України.

1. Загальні тенденції трудової міграції населення України

Трудові мігранти формують потужну суб'єктну групу, що здійснює міжнародні грошові перекази. У зв'язку з цим, слід проаналізувати загальні тенденції трудової міграції населення України, щоб розуміти масштаби грошових переказів у відносних показниках.

Населення України за роки незалежності проявило себе як дуже мобільне. Узагальнимо, наскільки це дозволяють дані офіційної статистики, показники міграції населення України за зовнішнім вектором (табл. 1).

Таблиця 1 Показники міжнародної міграції населення України, 2017 рік

№ з/п	Вектор	Кількісні показники	Рівень просторової мобільності, %
1	Зовнішня довгострокова міграція (зі зміною місця реєстрації)	6,5 тис. вибулих осіб у відношенні до чисельності населення	0,02 % (показник 2016 року)
		13,6 тис. осіб з оформленням документів на виїзд з постійним місцем проживання у відношенні до чисельності населення	0,03 % (показник 2016 року)
2	Зовнішня трудова міграція	915 тис. осіб трудових мігрантів за кордоном у відношенні до чисельності економічно активного населення	5,1 %
3	Зовнішня освітня міграція	70 тис. осіб, які навчаються за кордоном у відношенні до кількості студентів ВНЗ України	4,4 %

* Джерело: побудовано автором за даними¹

Трудова міграція залишається домінуючою метою виїзду. Вітчизняна статистика дуже обмежено відображає трудові міграційні процеси. Найбільш повну картину в динаміці показують модульні вибіркові обстеження «Зовнішня трудова міграція населення», хоча все одно їх показники відрізняються від експертних оцінок. Згідно модульних обстежень, чисельність трудових мігрантів з України за кордоном у 2015-2017 роках складала 1303,3 тис. осіб

¹ Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні / Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. – К., 2016. – 116 с.; Міграція в Україні: факти і цифри / Упорядник О. Малиновська ; Представництво МОМ в Україні. – К., 2016. – 32 с.; Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017 / GfK Ukraine на замовлення Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf; Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

або 4,5 % економічно активного населення (маються на увазі постійні і сезонні трудові мігранти, не човникові)². У звіті дослідження компанії GfK Ukraine, виконаного на замовлення Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, приблизна оцінка українських мігрантів, що працюють за кордоном, у 2017 році склала 915 тис. осіб³. Це понад 5 % від економічно активного населення України і це лише офіційний показник. У реальності обсяги трудової міграції є значно більшими. Зрозуміло, що такі масштаби детермінують значні обсяги грошових переказів з-за кордону.

Основним мотивом зростання рівня трудової міграції населення є пошук кращих умов праці, особливо оплати. На рис. 1 видно, що середній дохід трудового мігранта з України значно переважає показники середньомісячної заробітної плати в Україні. Це визначає потребу фінансової підтримки інших членів сім'ї мігранта з використанням як офіційних, так і неофіційних форм грошових переказів.

Серед типових рис трудових мігрантів з України, працевлаштованих за кордоном, виділяються домінуючі короткострокова і маятникова міграція. Це означає, що мігранти значну суму коштів витрачають за місцем постійного проживання. Також цей факт підтверджує необхідність ефективізації використання міграційного капіталу з отриманням належних економічних і соціальних ефектів для України.

Отже, трудова міграція українців постійно зростає. Потужну суб'єктну групу формують особи, які повертаються в Україну з набутим міграційним капіталом. При цьому, з огляду на нижчий рівень доходів в Україні, трудові мігранти використовують різні способи грошових переказів для задоволення

² Зовнішня трудова міграція населення України. Перше загальнонаціональне вибіркове обстеження населення з питань трудової міграції / Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України. – К., 2009. – 120 с.; Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової міграції в Україні / Міжнародна організація праці. Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. – Будапешт, МОП, 2013. – 98 с.; Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2017. – 36 с.

³ Дослідження з питань міграції та торгівлі людьми в Україні, 2017 / GfK Ukraine на замовлення Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/migration_and_human_trafficking_in_ukraine_2017_ukr.pdf

потреб членів сім'ї, які залишились в Україні. Поширеність такої практики зумовила формування каналів грошових переказів.

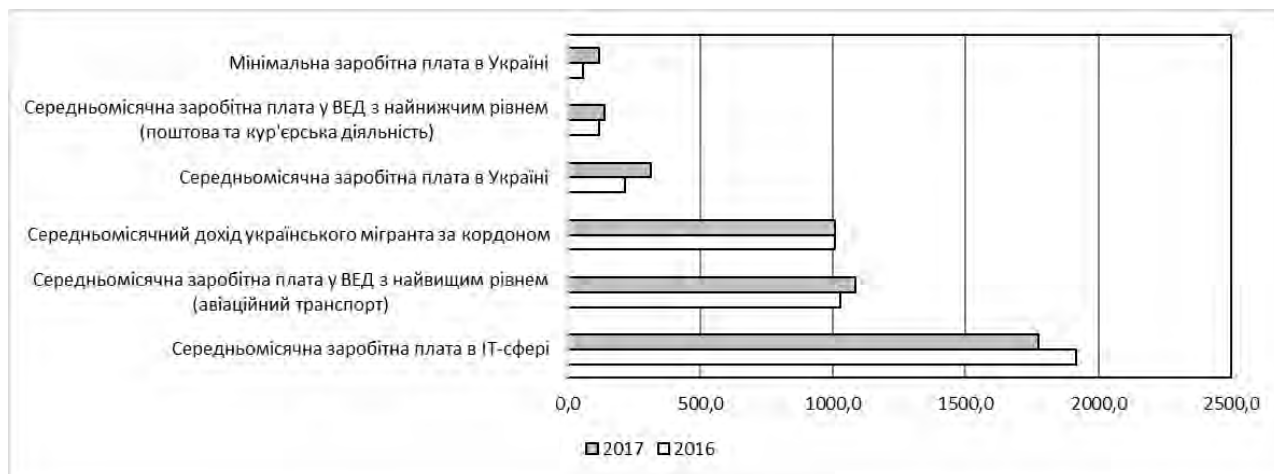


Рисунок 1 – Диференціація рівня зарплатної плати в Україні та українських трудових мігрантів за кордоном, 2016-2017 роки, дол. США

* Джерело: складено автором за даними⁴

Їх використання в умовах зростаючої трудової міграції формує специфічну ситуацію для економіки України. Згідно з офіційними даними, починаючи з 2009 року, *перекази трудових мігрантів з-за кордону перевищують показники прямих іноземних інвестицій*. Це підтверджує потужний вплив міграційного чинника на економіку України. Для прикладу, в 2017 році в Україну від трудових мігрантів надійшло переказів на суму 7,3 млрд дол. США, що майже у 5 разів перевищує обсяги прямих іноземних інвестицій за той самий період, які склали 1,87 млрд дол. США (рис. 2). Така ситуація вимагає реалізації заходів, спрямованих на ефективне використання міграційного капіталу та стимулювання легальних каналів грошових переказів. У той же час, залишається актуальним покращення інвестиційного клімату в Україні. При цьому мають ставитись задачі: стабілізації макроекономічної і політичної

⁴ Динаміка зарплат програмістів DOU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://jobs.dou.ua/salaries/dynamics/>; Середньомісячна зарплатна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2017 році : Демографічна та соціальна статистика : Статистична інформація : Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні / Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. – К., 2016. – 116 с.

ситуації; подальшого орієнту на децентралізацію з формуванням локальних осередків фінансової активності на рівні об'єднаних територіальних громад.

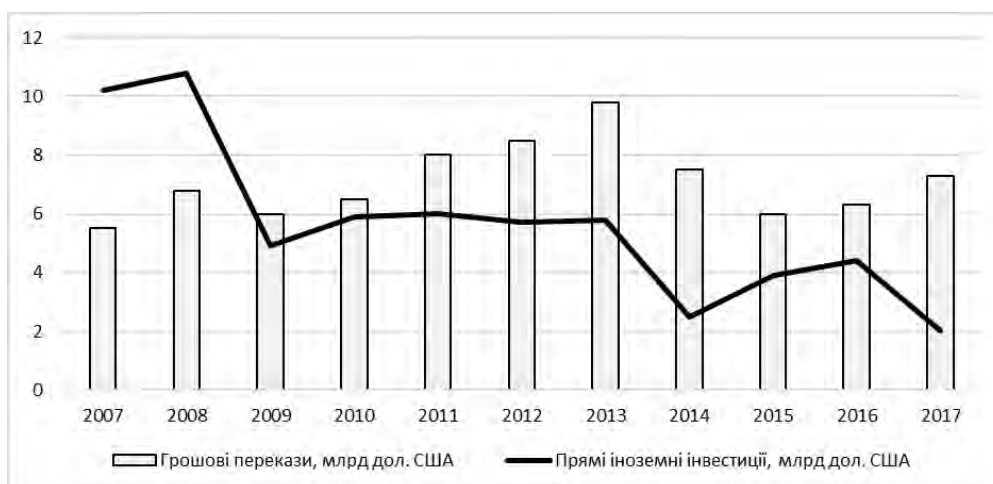


Рисунок 2 – Грошові перекази та прямі іноземні інвестиції в економіці України, 2007-2017 роки, млрд дол. США

* Джерело: побудовано автором за даними⁵

У табл. 2 подано дані Світового банку для України станом на 2017 рік, які розкривають основні канали грошових переказів. Високий показник переказів підтверджує, що фінансовий канал між Україною та іншою країною є розвиненим, а просторові переміщення між ними набувають системних ознак. На жаль, часто вони є монополярними, формуючи не вигідну асиметрію для України.

Проведений аналіз ситуації щодо грошових переказів трудових мігрантів в Україну дає змогу зробити такі основні висновки:

1) грошові перекази трудових мігрантів є потужним чинником розвитку економіки України, що підтверджує їх переважання у співставленні до прямих іноземних інвестицій, а також обсягів грошових переказів з України;

2) здійснення грошових переказів трудових мігрантів потребує стимулювання легальних форм, що слід розпочинати з тих каналів, які є найбільш потужними;

⁵ Грошові перекази українських заробітчан vs іноземні інвестиції – причини п'ятикратного програшу (6.06.2018): Kyiv international economic forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forumkyiv.org/uk/analytics/groshovi-perekazi-ukrayinskih-zarobitchan-vs-inozemni-investiciyi-prichini-p%27yatokratnogo-prograshu>

3) виявлення основних фінансових каналів грошових переказів розкриває зовнішню залежність національної економіки та потребує контролю за ефективністю перерозподілу мобілізованих коштів.

Таблиця 2 Основні канали грошових переказів
з України та в Україну, 2017 рік

№ з/п	Країна	Обсяги грошових переказів з України, млн дол. США	№ з/п	Країна	Обсяги грошових переказів в Україну, млн дол. США
1	Російська Федерація	2490	1	Російська Федерація	4043
2	Німеччина	259	2	США	629
3	Молдова	249	3	Німеччина	369
4	Польща	240	4	Казахстан	338
5	Білорусь	184	5	Італія	323
6	Грузія	145	6	Польща	313
7	Таджикистан	92	7	Білорусь	300
8	Угорщина	87	8	Узбекистан	225
9	Вірменія	84	9	Ізраїль	207
10	Киргизстан	74	10	Чехія	203
11	Азербайджан	68	11	Іспанія	121
12	Латвія	61	12	Канада	108
13	Литва	54	13	Португалія	69
14	Чехія	50	14	Молдова	62
15	Естонія	30	15	Латвія	58
16	Китай	29	16	Азербайджан	55
17	Казахстан	21	17	Угорщина	44
18	В'єтнам	13	18	Киргизстан	35
19	ВСЬОГО	4328	19	Великобританія	35
			20	Грузія	30
			21	Естонія	30
			22	Литва	29
			23	Австралія	25
			24	Франція	24
			25	Греція	20
			26	Румунія	16
			27	Словаччина	14
			28	Болгарія	8
			29	Туреччина	9
			30	Китай	2
			31	ВСЬОГО	7895

* Джерело: побудовано автором за даними⁶

Виявлені тенденції обґрунтовують пріоритети ефективного використання міграційного капіталу населення України з посиленням його інвестиційного значення.

⁶ Migration and Remittances Data : World Bank [Electronic resource]. – Access : <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>

2. Рекомендації щодо залучення міграційного капіталу в економіку України

Забезпечення ефективного використання міграційного капіталу України в умовах високої мобільності населення має здійснюватися за трьома напрямками:

1. Стимулювання використання легальних каналів грошових переказів трудових мігрантів з-за кордону;
2. Регулювання обсягів грошових переказів у різних каналах:
 - з врахуванням рівня зовнішньої залежності економіки України та необхідності її зниження;
 - з балансуванням обсягів трудової міграції і грошових переказів;
3. Стимулювання використання грошових переказів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу, а не лише в споживчих цілях.

Основними способами стимулювання трудових мігрантів до використання легальних форм грошових переказів є наступні:

- 1) сприяння легалізації міграційних процесів через інструменти захищеності – легальний мігрант, будучи захищеним, більш схильний до використання легальних форм грошових переказів;
- 2) створення можливостей вигідного для мігрантів та їх сімей використання переказаних коштів.

Вигідність використання переказаних коштів через легальні форми має забезпечувати державна влада, зокрема в особі Національного банку України. З його ініціативи комерційні банки мають формувати та реалізовувати стратегію роботи в сфері переказів мігрантів, виробити базові орієнтири щодо депозитних та кредитних послуг (вищі проценти під накопичувальні рахунки на основі переказів, дешевші кредити на основі цих рахунків для набуття освіти, розв'язання житлового питання, відкриття малого бізнесу); Національний банк України має заохочувати банки до створення умов для збільшення переказів шляхом розширення кола послуг для мігрантів, створення представництв чи кореспондентських рахунків за кордоном, передусім у країнах, де працює

багато українців, як передумови отримання стабільного доходу⁷. Значний стимулюючий ефект можуть дати законодавчі гарантії звільнення від оподаткування переказів та депозитів, сформованих за їх рахунок⁸.

Потужним напрямом ефективного використання міграційного капіталу є *переорієнтація мобілізованих коштів зі споживчих цілей на інвестиційні*.

На споживчий ринок України вливаються значні суми коштів, зароблених мігрантами. Вони підвищують попит на товари і послуги високої вартості (нерухомість, транспортні засоби, побутова техніка, освіта дітей тощо). У результаті поглиблюється диференціація в купівельній спроможності населення, що здійснює трудову діяльність в Україні, проти трудових мігрантів зі значно вищим рівнем доходів (див. рис. 1).

Така ситуація є дуже негативною та вимагає спрямування частини доходів трудових мігрантів на більш продуктивні цілі. Для заохочення трудових мігрантів України до підвищення їх інвестиційної активності має реалізовуватись комплекс заходів, ініційований Міністерством фінансів України та Національним банком України у співпраці з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, що є основним регулятором економічної активності. Заходи з заохочення мігрантів до ефективного використання їх капіталу мають бути наступними:

1) сприяти використанню коштів мігрантів для розвитку бізнесу (сфера безпосередніх компетенцій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України):

- спростити систему ведення підприємницької діяльності трудовими мігрантами, тобто створювати можливості вкладення зароблених коштів у власний чи інші форми бізнесу після повернення на батьківщину;

- виділити пріоритетні галузі економіки, в яких можуть здійснювати підприємницьку діяльність реемігранти та члени сімей трудових мігрантів

⁷ Перекази мігрантів з-за кордону та можливі заходи щодо їх заохочення та ефективного використання. Аналітична записка : Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1276/>

⁸ Перекази мігрантів з-за кордону та можливі заходи щодо їх заохочення та ефективного використання. Аналітична записка : Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1276/>

(фермерське господарство, туризм, зокрема сільський і еко-, торгівля та ін.). Даний пріоритет особливо актуальний в умовах децентралізації. Об'єднані територіальні громади згідно потреб локальної економіки можуть розробляти та впроваджувати програми мікrokредитування бізнес-проектів трудових мігрантів;

- визначити основні форми заохочення інвестування, серед яких – пільгове кредитування протягом перших років діяльності, консультування, проведення тематичних семінарів тощо;

2) *сприяти використанню коштів мігрантів на фондовому ринку* (сфера безпосередніх компетенцій Міністерства фінансів України і Національного банку України):

- здійснити випуск спеціальних облігацій (державних, муніципальних) для діаспори і трудових мігрантів (так звані міграційні облігації);

- реалізовувати заходи з формування фінансової грамотності трудових мігрантів та членів їх сімей щодо можливостей участі в операціях з цінними паперами. Активізація міграційного капіталу в цій сфері сприятиме розвитку фондового ринку України, який поки перебуває на дуже слабких позиціях.

У цілому базовий вектор стимулювання інвестиційної активності трудових мігрантів передбачає часткову переорієнтацію їх доходів зі споживчих цілей на більш продуктивні, а саме підприємницьку діяльність. Для соціально-економічного розвитку України це потужний каталізатор, що забезпечить створення нових робочих місць, дасть змогу мігранту успішно адаптувати в Україні набутий досвід за кордоном з поступовим його укоріненням та поширенням на інших суб'єктів підприємницької діяльності. Основний економічний ефект полягатиме в мобілізації фінансових ресурсів трудових мігрантів, які мають значний потенціал якісного використання.

Отже, значні обсяги грошових переказів трудових мігрантів з-за кордону обумовлюють потребу ефективного використання міграційного капіталу. На практиці реалізація відповідних пропозицій є утрудненою, особливо щодо стимулювання використання грошових переказів трудових мігрантів як інвестиційного ресурсу. Це обумовлено існуванням величезної кількості перешкод для здійснення підприємницької діяльності без впливу суб'єктивного

чинника. Існує вагомий психологічний бар'єр сприйняття трудовим мігрантом батьківщини в негативному світлі як країни, що не змогла забезпечити для нього гідних умов праці і добробуту. При такому сприйнятті схильність до інвестування в різні форми ведення бізнесу, операцій з цінними паперами є низькою.

З іншого боку, домінування маятникової і сезонної міграції, бажання повернутись після тривалої зайнятості за кордоном підвищують інвестиційний потенціал українських мігрантів. Тому, з метою мобілізації резервів розвитку економіки України через інвестиційне забезпечення, важливо розпочати активний процес розроблення та реального виконання цільових програм залучення міграційного капіталу зі здійсненням підприємницької діяльності в конкретних галузях. Такий вузькоспеціалізований підхід може стати вагомим «трампліном» для подальшої активізації інвестиційної діяльності трудових мігрантів в Україні.